BOEKBESPREKING

CHEVALLIER, J.-Y. — *Filiation naturelle simple et filiation alimentaire en droit international privé français.*

HIRSCH BALLIN, E. D. — *Juridische aspecten van orgaantransplantaties.*

Ius privatum gentium. Festschrift für Max Rheinstein zum 70. Geburtstag am 5. Juli 1969.

MÜLLER-FREIENFELLS, W. — *Zur revolutionären Familiengesetzgebung insbesondere zum Ehegesetz der Volksrepublik China vom 1.5.1950.*

Op de grenzen van komend recht. Opstellen aangeboden aan Prof. Mr. J. H. Beekhuis.

RÉPERTOIRE PRATIQUE DE DROIT BELGE. *Complément III.*

SIMITIS, S. — *Automation in der Rechtsordnung. Möglichkeiten und Grenzen.*

VAN PEE, G. — *Recueil de procès-verbaux avec commentaires.*

WILHELM, H. — *Die Rechtsstellung der Kartelle und die Behandlung ähnlicher Wettbewerbsbeschränkungen in der modernen österreichischen Rechtsentwicklung.*

Algemene rechtswerken

HIRSCH BALLIN, E. D. — *Juridische aspecten van orgaantransplantaties* — Kluwer, Deventer, 1968, 18 blz. — Prijs : 60 F.

Het te bespreken werkje is de uitgave van een college door de auteurs-rechtsgeleerde professor Hirsch Ballin gegeven op 26 oktober 1968 voor de Faculteit der rechtsgeleerdheid tijdens de 22e Amsterdamse universiteitsdag.

Na een wat overbodige taalkundige analyse van de begrippen orgaan, organisme en transplantatie en een vlugge aanduiding van de bij deze problematiek betrokken personen, begint de auteur zijn *eerste verkenning*, met als *bescheiden doel* enkele *grote lijnen te trekken* in deze materie.

Vaststellend dat een Nederlandse specifieke regeling ontbreekt, en een rechtsvergelijkende benadering derhalve noodzakelijk is, somt de auteur zeer summier enkele buitenlandse auteurs (Savatier, Doll, Foulkes, Koolhaas, e.a.) op die zich met deze problematiek hebben ingelaten. Daarna laat hij een pittoresk historisch overzicht volgen betreffende het verlangen van de mens naar orgaantransplantaties.

In een eerste *casuspositie* wordt de transplantatie van een dierlijk orgaan op een mens behandeld. Daarna belandt schrijver bij de *transplantatie van organen van mens tot mens* in de twee mogelijke hypothesen, naargelang de *donor* een levende of een overledene is. De eerste hypothese stelt het probleem van de toestemming van de *donor*, de tweede de veel ingrijpender problematiek van de grens tussen leven en dood en van de juridische situatie van het lijk.

Wat de beschouwingen over de grens tussen leven en dood betreft, stelt deze redevoering wat teleur. (Men herleze ter vergelijking de desbetreffende tekst uit de lustrumrede van J. J. M. Maeijer, *Transplantatie van organen en het privaatrecht, T.P.R.*, 1969, 155-158). Twee citaten kunnen dit verduidelijken : de berustende vaststelling : „... terwijl de zienswijze dat zich soms, nader bezien, een *geleidelijke overgang* van leven naar dood voltrekt (in de tekst staat : volstrekt), niet geheel blijkt te zijn overwonnen..." (Hirsch Ballin), en daartegenover : „Sterven als menselijk gebeuren is hoe langer hoe meer te onderscheiden van het doodgaan van de menselijke organen als fysiologisch proces" (Maeijer).

Voor het nog niet volledig aanvaard zijn van de *harttransplantaties* ziet schrijver een rationele oorzaak (de noodzaak van snelheid van de ingreep; hieraan kan op dit ogenblik zeker een tweede rationele oorzaak verbonden worden : het niet beheersen van de steeds optredende afstotingsreacties bij de ontvanger) en een irrationele (piëteitsgevoelens ten opzichte van de overledene en zijn lijk). Nochtans meent hij in deze irrationele gevoelens een kentering te ontwaren naar aanleiding van de Kamerbesprekingen over de lijkverbranding.

Wat betreft de toestemming van de *donor* meent de auteur dat een nationalisatie der lijken te vergaand is, vermits hij als *primair beslissend* aanziet de toestemming of de weigering van de handelingsbekwame *donor*. Indien deze niets heeft beschikt dient men, volgens schrijver, op de dichtste nabestaanden terug te vallen, alhoewel hij deze laatsten slechts een adviserende rol toebedeelt.

Terugkerend naar het *tijdstip van de dood*, besluit Hirsch Ballin dit door de arts te laten vaststellen, maar met een scheiding tussen het team van de transplantatie en dat van de vaststelling van de dood.

Dat de ganse stof nogal bondig wordt behandeld, kan wel worden verklaard door het feit dat de tekst van het werk van Hirsch Ballin deze is van een redevoering, maar toch is het spijtig dat op meerdere plaatsen de grote lijnen, zoals de auteur die bedoelde, onduidelijk worden door een aantal details, voor de toehoorder weliswaar pittig, maar voor de lezer best in voetnoten onder te brengen. Men kan overigens de vraag stellen of het verantwoord is de letterlijke tekst van een redevoering in boek- (beter brochure-) vorm uit te geven. Kan men dergelijke publikaties niet beter aan tijdschriften overlaten? Een redevoering kan m.i. als *basis* dienen voor een boek, maar dient er dieper uitgewerkt en fundamenteler behandeld.

De juristen zullen bij de benadering van de transplantatieproblematiek toch niet langer mogen voorbijgaan aan de prognoses die o.m. betreffende het aantal transplantaties in de toekomst worden gemaakt. Van de Berg verwacht in het jaar 2000 in de Verenigde Staten per dag vijftienhonderd niertransplantaties, wanneer er over de ganse wereld sinds 1954 tot nu in totaal slechts een duizendtal zijn verricht (Van den Bergh, J. H., *Medische macht en medische ethiek*, Callenbach, Nijkerk, 1969, blz. 15). Zal de jurist geen systeem moeten uitwerken waarin men misschien niet tot een *verplichte* nationalisering van de lijken zou besluiten, maar toch tot een nationalisering indien het individu het niet heeft geweigerd, dit alles natuurlijk in het kader van te dien einde opgerichte *orgaanbanken*?

Het wordt de hoogste tijd dat de jurist zich *inventief* met de transplantatieproblematiek gaat inlaten. Een redevoering beëindigen met de woorden : „een reden temeer voor de jurist om ook hier het laatste woord aan de medicus te laten" is m.i. te berustend, ofschoon een adequate oplossing slechts kan gevonden worden in nauw contact met de medici.

Kris SCHUTYSER

Ius privatum gentium. Festschrift für Max Rheinstein zum 70. Geburtstag am 5. Juli 1969. Herausgegeben von E. VON CAEMMERER, S. MENTSCHIKOFF, K. ZWEIGERT — J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1969, 2 delen, XII + VII + 1132 blz. — Prijs : 195 D.M.

De uitzonderlijke figuur van Max Rheinstein, zijn leven en zijn werk worden in een eerste bijdrage van deze prachtige feestbundel door K. Duden belicht. De gevierde is hier te lande goed bekend o.m. door gastcolleges die hij aan verschillende universiteiten gaf en waar hij, o.m. te Leuven in 1964 en te Brussel in 1965, het doctoraat *honoris causa* heeft ontvangen. Verschillende afgestudeerden gingen hun vorming voltooien bij deze uitzonderlijke leermeester die zich op een ongeëvenaarde wijze wist in te werken in twee totaal verschillende rechtsculturen en -systemen en die bovendien op een verbazende wijze de meest verschillende materies van het recht beheerst.

Het zou een onmogelijke opgaaf zijn de talrijke bijdragen die, Rheinstein ter ere, in deze feestbundel zijn samengebracht te willen bespreken. Een opgaaf van de bijzonder rijke inhoud moet dan ook volstaan.

Het *eerste deel* groepeert een reeks bijdragen onder de titel *Methodiek en internationaal recht*. Daarin gaat de aandacht voornamelijk naar de rechtsvergelijking, de algemene rechtsleer en het internationaal privaatrecht. Dit deel bevat de volgende bijdragen : Fritz VON HIPPEL, *Lage und Entwicklungsmöglichkeiten heutiger Jurisprudenz;* — René DAVID, *Deux conceptions de l'ordre social;* — Viktor KNAPP, *La création du droit par le juge dans les pays socialistes;* — Takeyoshi KAWASHIMA, *The concept of judicial precedent in japanese law;* — Gino GORLA, *Die Bedeutung der Präzedenzentscheidungen der Senate von Piemont und Savoyen im 18. Jahrhundert. Rechtsvergleichende Bemerkungen;* — Karl ARNDT, *Nachlese zur dissenting opinion;* — Mauro CAPPELLETTI, *The significance of judicial review of legislation in the contemporary world;* — Karl H. NEUMAYER, *Deutsche und französische Zivilrechtswissenschaft. Besinnliches zu einem Nachbarschafts- und Partnerschaftsverhältnis unter Verwandten;* — F. H. LAWSON, *Doctrinal writing : A foreign element in english law;* — Marc ANCEL, *Réflexions sur la recherche et sur la méthode comparatives;* — Ulrich DROBNIG, *Methodenfragen der Rechtsvergleichung im Lichte der „International Encyclopedia of Comparative Law";* — Otto BRUSIIN, *Rechtsvergleichung in Finnland im 17. Jahrhundert;* — Arthur T. VON MEHREN, *The significance of cultural and legal diversity for international transactions;* — A. A. FATOUROS, *The administrative contract in transnational transactions : reflections on the uses of comparison;* — Fritz REICHERT-FACILIDES, *Juristischer „Entwicklungsdienst"? Eine Skizze;* — John N. HAZARD, *Marxist models for west african law;* — Wilhelm WENGLER, *Der Mythos von der lex fori;* — Äke MALMSTRÖM, *Staatsangehörigkeits- und Wohnsitzprinzip im schwedischen internationalen Privatrecht. Einige Bemerkungen zur jetzigen Lage;* — Albert A. EHRENZWEIG, *Das Desperanto des zweiten „Retatement of Conflict of Laws;* — Alexander N. MAKAROV, *Kollisionsnormen in den sowjetischen „Grundlagen" des Ehe- und Familienrechts;* — Ole LANDO, *Contacts for international contracts. American and scandinavian conflict rules compared;* — Rodolfo DE NOVA, *Das Haager Übereinkommen über das auf Straßenverkehrsunfälle anwendbare Recht;* — Kurt LIPSTEIN, *Philipps v. Eyre. A re-interpretation;* — Henri BATIFFOL, *Observations sur quelques questions de procédure en matière de nationalité française;* — Hans G. FICKER, *Internationales Institut für die Vereinheitlichung des Privatrechts. Festakt anläßlich der 40. Wiederkehr des Tages, an dem das Institut eingeweiht wurde, in der Villa Farnesina zu Rom am 22. April 1968;* — Hans DÖLLE,

Bedeutung und Funktion der „Bräuche" im Einheitsgesetz über den internationalen Kauf beweglicher Sachen; — Uri YADIN, *The Uniform Sales Law of the 1964 Hague Convention and the Israel Sales Law of 1968;* — Jean-Jacques REY, *La pénétration du droit dans l'organisation du système monétaire international;* — F. A. MANN, *The binding character of the gold parity standard.*

In het *tweede deel* zijn onder de hoofding *Nationaal en vergelijkend privaatrecht* volgende bijdragen opgenomen : Konrad ZWEIGERT, *„Rechtsgeschäft" und „Vertrag" heute;* — Walter VAN GERVEN, *The concept of provisional validity : the doctrine of nullity refined;* — Michael J. KINDRED, *Basic problems of minors' contractual capacity. Reform in England, France, Ethiopia and the United States of America;* — Werner LORENZ, *Entgeltliche und unentgeltliche Geschäfte. Eine vergleichende Betrachtung des deutschen und des anglo-amerikanischen Rechts;* — Hans STOLL, *Schadensersatz und Strafe. Eine rechtsvergleichende Skizze;* — William B. FISCH, *Taxes and damages for lost earnings. Three systems at work;* — Wolfgang FRHR. MARSCHALL VON BIEBERSTEIN, *Zum Ersatz der Vorsorgekosten bei Verwendung eines Reservefahrzeugs;* — Hans G. LESER, *Die Erfüllungsweigerung. Ein Typ der Leistungsstörungen;* — Ernst VON CAEMMERER, *„Products liability";* — Peter SCHLECHTRIEM, *Abwicklungsschutz des Verkäufers und Deliktsrecht;* — Jan HELLNER, *The influence of the german doctrine of impossibility on Swedish Sales Law;* — Kenneth W. DAM, *Exclusive distributorships in the United States and the European Economic Community. Schwinn and Grundig-Consten;* — J. H. MERRYMAN, *Toward a comparative study of the sale of land;* — Friedrich KESSLER, *Caveat emptor und der Schutz des Hauskäufers. Einige Betrachtungen zum Nordamerikanischen Recht;* — John P. DAWSON, *Indirect enrichment;* — Jan LIMPENS, *La propriété horizontale;* — Wolfram MÜLLER-FREIENFELS, *Zur revolutionären Familiengesetzgebung, insbesondere zum Ehegesetz der Volksrepublik China vom 1.5.1950* (afzonderlijk besproken, zie verder, blz. 66); — Xavier BLANC-JOUVAN, *La codification du droit du mariage dans les pays d'Afrique noire francophone;* — Paul Heinrich NEUHAUS, *Privatrecht und Stabilität der Ehen in rechtsvergleichender Sicht;* — Isaak KISCH, *The matrimonial community : property and power as illustrated by recent developments in dutch law;* — Hans HINDERLING, *Die Bedeutung des Verschuldens für das Ehescheidungsrecht der Schweiz;* — Pan. J. ZEPOS, *Die Ehestreitigkeiten nach der neuen griechischen Zivilprozeßordnung von 1968;* — Otto KAHN-FREUND, *Collective bargaining and legislation. Complementary and alternative sources of rights and obligations;* — Franz GAMILLSCHEG, *Die Haftung des Arbeitnehmers gegenüber Dritten;* — Hans CLAUDIUS FICKER, *Die Entwicklung eines „federal corporation law" durch die Rechtsprechung in den Vereinigten Staaten von Amerika;* — Eike VON HIPPEL, *Zur Problematik des Aktionär-Stimmrechts.*

Ten slotte volgt een zorgvuldig opgestelde, indrukwekkende opgaaf van werken van Rheinstein.

De uitgever verdient alle lof voor de bijzonder voortreffelijke typografische verzorging van deze feestbundel.

R.

RÉPERTOIRE PRATIQUE DE DROIT BELGE — *Complément III* — Bruylant, Brussel, 1969, 876 blz. — Prijs : geb. : 3.420 F.; ing. : 3.000 F.

Het is goed dat deze verzamelreeks in vrij regelmatig tempo vernieuwd wordt. De onmogelijkheid van een chronologisch volgehouden alfabetische indeling heeft de directie van deze uitgave aangezet om de klaargekomen trefwoorden zonder meer te publiceren.

Thans ligt het derde complementair deel voor met de volgende trefwoorden : *Abus de confiance* (R. Charles); — *Action civile* (R. Stasse); — *Action publique* (Baron R. Vinçotte); — *Aliments* (P. Mahillon); — *Assistance judiciaire* (L. Basch); — *Assurances maritimes* (C. Buisseret); — *Assurances terrestres (Contrat en général) et Assurances terrestres (Contrats particuliers)* (R. Carton De Tournai et P. Van Der Meersch); — *Commission* (J. J. Stryckmans); — *Contrat de travail et Contrat d'emploi* (Mme M. Papier-Jamoulle); — *Déments et déficients mentaux* (P. Marchand); — *Dénonciation calomnieuse* (J. M. Poupart); — *Diffamation, Calomnie, Divulgation méchante* (J. M. Poupart); — *Droit de défense* (J. M. Poupart); — *Faux témoignage et faux serment* (J. Thilmant); — *Nationalité* (Ch. Closset); — *Professions ambulantes* (F. Ballion); — *Recel* (J. Dricot).

De meeste van deze trefwoorden — met uitzondering van *Action Civile, Action publique, Déments, Dénonciation calomnieuse, Diffamation, Faux témoignage* en *Recel*, waarin enkel een reeks aanvullingen wordt geboden — zijn een volledig herwerkte behandeling van de materie.

In een dergelijke hoogstaande publikatie vallen des te meer enkele onvergeeflijke fouten op : zo is het onbegrijpelijk dat ondanks het in werking treden van het desbetreffend onderdeel van het Gerechtelijk wetboek sinds 1 januari 1969 toch nog de rechtsbijstand behandeld wordt volgens de oude wetgeving van 1929.

Sommige auteurs vermoeden niet eens dat er in zake de behandelde materie wel eens Nederlandstalige rechtspraak en literatuur zouden kunnen bestaan. Dit valt het sterkst op in het Tw. *Contrat de travail et contrat d'emploi*. Een geluk voor de auteur dat sommige Nederlandstalige vonnissen en arresten in het Frans werden vertaald, zoniet ware de rechtspraak niet alleen taalkundig maar ook geografisch unidimensioneel.

Ondanks deze kritiek is ook dit deel een voortreffelijk werkinstrument voor alle rechtspractici.

M. S.

SIMITIS, Spiros — *Automation in der Rechtsordnung. Möglichkeiten und Grenzen* — Karlsruhe, 1967.

Na in de inleiding van deze voordracht enkele futuristische beelden geschetst te hebben van de volautomatische rechter, breekt de auteur een lans voor het automatische documentatiecentrum.

Onmiddellijk echter stuit hij op twee categorieën vooroordelen die met mekaar in tegenstrijd zijn : die van de jurist en die van de niet-jurist. De vrees van de juristen voor de techniek is gebaseerd op de mening dat, in de automatisering, de organisatorische faktoren worden overgewaardeerd. De niet-jurist daarentegen ziet in de machine een waarborg voor meer vaste normen in de raadselachtige wereld van het recht. Daarna onderzoekt de auteur de mogelijkheid

van het gebruik van de informatietechnieken op een tweevoudig plan : in het ontstaan der rechtsregels en in de toepassing ervan.

Voor de wetgever kan het van belang zijn om een zekere planning in zijn wetgevende arbeid te voorzien, zodat zou verholpen worden aan de onoverzichtelijkheid van de wetten en voornamelijk van de aanvullende en wijzigingswetten. Eveneens zou — en daar ligt wel het grote nut — de wetgevende techniek erdoor verbeterd worden, zodat materiële vergissingen uitgesloten worden. Het zou onmogelijk worden bv. dat een artikel blijft steunen op een opgeheven artikel, of dat éénzelfde begrip in verscheidene wetteksten een andere draagwijdte krijgt : m.a.w. de wetgeving zou minder incoherent worden. De grens van dit gebruik ligt hierin, dat de wetgeving er niet is voor de techniek, maar dat de mens het middelpunt ervan moet blijven. In dit verband wijst de auteur op de bekoring, in de administratieve routine, om alles zoveel mogelijk gelijk te schakelen en het typische van ieder geval over het hoofd te zien.

Voor de rechter en de advocaat is een goede informatie de sleutel voor de effectieve behandeling van een zaak. Gezien de onoverzichtelijke vloed van rechtsleer en rechtspraak, die geen enkel jurist nog kan bijhouden, ziet de auteur het enig redmiddel in de automatisering. Die automatisering mag echter niet begrepen worden in de zin van het toekennen van een zekere beoordelingsbevoegdheid aan de computer, noch als een schematisering van de faktoren die de rechter in zijn beslissing moeten leiden, maar enkel als een bron van precieze documentatie.

Naast vele mogelijke aanwendingen voor bijzondere diensten (handelsregister, patenten en merken, enz.), kan de automatisering dus onschatbare diensten bewijzen als hulpmiddel voor alle rechtsbeoefenaars.

Jean-Pierre AMEYE

Burgerlijk en Handelsrecht

MÜLLER-FREIENFELS, Wolfram — *Zur revolutionären Familiengesetzgebung, insbesondere zum Ehegesetz der Volksrepublik China vom 1.5.1950*, in *Ius privatum gentium*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1969, blz. 843-908.

In de feestbundel *Ius privatum gentium*, die in dit nummer wordt besproken (zie boven, blz. 63), verscheen van de hand van W. Müller-Freienfels een zeer interessante bijdrage getiteld *Zur revolutionären Familiengesetzgebung, insbesondere zum Ehegesetz der Volksrepublik China vom 1.5.1950*.

Om drieërlei redenen verdient deze verhandeling alle aandacht. Allereerst omwille van het onderwerp : op enkele uitzonderingen na (waaronder publikaties van de gevierde Max Rheinstein zelf) zijn in ons rechtsgebied bijna geen werken over de privaatrechtelijke betrekkingen in China verschenen. Ten tweede, omwille van de rijke schat aan gegevens die de auteur op een 60-tal blz. op uitstekende en systematische (soms wel wat te veel in voetnoten gecondenseerde) wijze weet te verwerken. Een derde, misschien wel belangrijkste reden is dat de schrijver zich niet beperkt tot het beschrijven van de veranderingen die de Franse, Russische en Chinese revoluties hebben gerealizeerd maar ook het revolutionaire

ervan tracht aan te duiden en te verklaren aan de hand van politieke en sociaal-economische ideologieën.

In zijn inleiding schetst de auteur de toestand vóór de respectieve revoluties waarbij de verschillen tussen Oost en West duidelijk in het oog springen. De verdere uiteenzetting valt uiteen in twee delen; een algemene beschouwing over het revolutionaire familierecht in de drie besproken systemen (blz. 850-875) en een bijzonder deel gewijd aan de uitdieping van enkele facetten van dit familierecht (blz. 875-908).

Van in het begin belicht de auteur zeer duidelijk de betekenis van een hervorming van het familierecht als revolutionair actiemiddel voor de opbouw van een nieuwe maatschappij. Dit verduidelijkt hij aan de hand van het Franse, Russische en Chinese voorbeeld. De Franse revolutie poneerde de stelling dat het huwelijk een *burgerlijke overeenkomst* is, in principe door echtscheiding ontbindbaar, met gelijke rechten van man en vrouw en identieke behandeling van wettige en onwettige kinderen. De familie als dusdanig bleef echter bestaan. Amper twee maanden na de oktoberrevolutie vaardigde de Sovjetregering haar eerste decreten uit tot hervorming van het familierecht, dit nog vóór de organisatorische uitbouw van de nieuwe staat. Het doel ervan was de oude, patriarchale, sterk door de Kerk beïnvloede familiestructuur af te breken en daardoor ook de oude maatschappelijke ordening. Bevrijd van alle confessionele en standsbepalingen werd het huwelijk een zuiver burgerlijke aangelegenheid; de echtscheiding werd ingevoerd, de gelijkheid tussen wettige en onwettige kinderen gerealiseerd. De opvoeding der kinderen werd onttrokken aan de uitsluitende bevoegdheid der ouders.

Nog belangrijker waren de hervormingen tijdens de Chinese revolutie : 4 jaar vóór de uitvaardiging van de grondwet kwam op 13 april 1950 (in werking op 1 juni) als eerste wetgevende handeling van de revolutionaire regering de huwelijkswet tot stand. Het belang hiervan is uitzonderlijk groot : het is totnogtoe de enige systematische wet op het gebied van het zgn. privaatrecht in China. Reeds de titel *huwelijkswet* verried zeer duidelijk de bedoeling. Al worden talrijke *familiale* aangelegenheden erin behandeld (bv. verhouding ouders-kinderen) toch wordt het huwelijk als dusdanig beklemtoond. De krachtlijnen van deze wet zijn : het huwelijk komt tot stand door de vrije wil van de echtgenoten, gelijke rechten van man en vrouw, echtscheidingsvrijheid, gelijkschakeling van wettige en onwettige kinderen. De oprichting van de volkscommunes (1957) heeft nog verder tot een collectivisering van de gemeenschap bijgedragen en traditionele functies aan de familie ontnomen.

In een tweede onderafdeling van dit eerste deel tracht de auteur, hierbij onder meer steunend op teksten van filosofen en uitspraken van tijdgenoten, het revolutionaire gehalte van de drie besproken hervormingen te bepalen, waarbij hij duidelijk aantoont dat de Chinese revolutie hierin het verst gegaan is.

In een tweede deel (blz. 875-908), bespreekt de auteur enkele instituten van het familierecht en vergelijkt telkens de regeling in Frankrijk, Rusland en China. Achtereenvolgens behandelt hij de verloving (omwille van in revolutionaire ogen onaanvaardbare consequenties niet wettelijk geregeld), de huwelijksvormen (of liever vormeloosheid), de huwelijksvereisten (sterke beperking der huwelijksbeletselen), de echtscheiding (die ofwel ingevoerd of sterk vergemakkelijkt werd als pendant van de huwelijksvrijheid), het huwelijksgoederen- en onderhouds-

recht (deze economische aangelegenheden werden vooral in de Russische en Chinese wetgeving beklemtoond als essentiële voorwaarden voor de emancipatie van de vrouw) en de opvoeding der kinderen als belangrijk element voor de schepping van een *nieuw mensentype*.

Men staat hier voor een sterk systematisch en juridisch gefundeerd werk, dat ook voor niet-juristen goed leesbaar werd geschreven. Het *linkse* recht werd helemaal in zijn politiek kader gezet, wat bij ons — buiten enkele rechtsfilosofische geschriften — zelden bewust wordt gedaan. De schrijver beklemtoont de betekenis van familierechtelijke hervormingen voor een revolutionaire politiek, maar geeft zich ook rekenschap van de beperking ervan. Soms ervaart men echter het gemis aan een duidelijk uitgeschreven standpunt en een besluit.

Moni VAN LOOK

Op de grenzen van komend recht. Opstellen aangeboden aan Prof. Mr. J. H. Beekhuis — Kluwer, Deventer en Tjeenk Willink, Zwolle, 1969, VIII + 353 blz. — Prijs : 544 F.

Deze bundel opstellen is de feestbundel aangeboden aan Prof. Mr. J. H. Beekhuis, lid van de Adviesraad voor Nederland van dit tijdschrift, naar aanleiding van zijn afscheid als hoogleraar in burgerlijk en agrarisch recht aan de Universiteit van Groningen. Dit afscheid, aldus het *Voorwoord*, gebeurde „geruisloos en op de voor hem zo kenmerkende, bescheiden wijze. Er was toen geen gelegenheid tot openbaar afscheid en huldebetoon". Ook iemand die zoals ondergetekende de gevierde slechts zelden ontmoette, herkent hem daarin ten volle. Het initiatief een feestbundel uit te geven verdient daarom des te meer lof.

Als men het boek heeft uitgelezen begrijpt men de volle draagwijdte van de titel *Op de grenzen van komend recht*. De 24 in dit boek gebundelde bijdragen betreffen allen een actueel privaatrechtelijk probleem dat op creatieve, tal van nieuwe perspectieven openende wijze wordt behandeld. De beknoptheid van iedere bijdrage — de langste bijdrage telt 24 blz., de kortste 5 blz.; het gemiddelde is 14,5 blz. — maakt het lezen bijzonder aangenaam. Het is dan ook met veel genoegen dat ik de uitnodiging van de redactie om een uitvoerige boekbespreking te schrijven, ten uitvoer heb gelegd. Eigenlijk zou elke bijdrage een grondige bespreking verdienen. Om toch binnen de grenzen van een boekbespreking te blijven, heb ik mij evenwel moeten beperken tot een vrij uitvoerige bespreking van enige bijdragen, een minder uitvoerige bespreking van andere en de eenvoudige vermelding van nog andere bijdragen. De daarbij doorgevoerde selectie heeft niets te maken met de waarde van de individuele bijdragen, maar wel voornamelijk — dit is het privilegie van de recensent — met mijn persoonlijke belangstelling.

In een bijdrage over *Economische en sociale boycot* (blz. 1-12), onderzoekt Prof. Mr. H. L. Bakels enige representatieve rechterlijke uitspraken betreffende boycot. Hij maakt daarbij een onderscheid tussen ruilverkeersboycot (een rechtstreekse ruilpartij van de boycotter is het mikpunt van de boycot) en mededingingsboycot (een concurrent van de boycotter is het onrechtstreekse mikpunt van de tegen een ruilpartij gevoerde boycot). Dit onderscheid wettigt volgens de

auteur geen verschillende juridische behandeling. Uit de onderzochte gevallen blijkt dat de Nederlandse civiele rechter weinig geneigd is de (economische of sociale) boycot onrechtmatig te verklaren. Hij motiveert deze houding nu eens met een beroep op het beginsel van de contractsvrijheid, dan met een verwijzing naar de aard van het kort geding dat zich niet zou lenen voor dergelijke verstrekkende uitspraken. Een uitzondering vormt evenwel de sociale ruilverkeersboycot. Sedert het *Panhonlibco-arrest* van de Hoge Raad, dat nalaat de actie van de vakvereniging op zichzelf te beschouwen maar deze actie daarentegen beoordeelt vanuit de individuele arbeidsovereenkomst, wordt de stakingsoproep in beginsel als onrechtmatig beschouwd doordat hij een uitlokking is van werkweigering vanwege de arbeiders.

Bij het einde van zijn bijdrage breekt Bakels een lans voor de toekenning van de beoordelingsbevoegdheid t.a.v. boycot aan gespecialiseerde overheidsinstanties.

Het Belgische recht biedt interessante vergelijkingspunten met de door Bakels besproken Nederlandse rechtspraak. Een economische boycot wordt door de Belgische rechtspraak onrechtmatig geacht wanneer hij voor doel heeft een concurrent van de markt te verdringen of een nieuwe onderneming de toegang tot de markt te ontzeggen (Luik, 24 november 1937, *Pas.*, 1938, II, 41; — Hrb. Antwerpen, 6 juli 1964, *R.W.*, 1964-65, 314; — vgl. : Cass., 18 februari 1965, *R.C.J.B.*, 1967, 245, met noot Horsmans). Boycot is daarentegen rechtmatig wanneer de actie een rechtmatig doel nastreeft zoals het waarborgen aan de handelaars van de betrokken sector van een niet overdreven winstmarge (Cass., 2 juni 1960, *R.C.J.B.*, 1961, 296, met noot Dassesse). In die zin wordt wel eens gesteld, dat een *boycott de sauvegarde* toegelaten is terwijl een *boycott agressif* onrechtmatig is (Brussel, 1 juni 1962, *Jur. Comm. Brux.*, 1963, 103). Wat de *sociale* boycot betreft zij verwezen naar Cass., 1967, *J.T.*, 1968, 4, met conclusie Colard. Dit arrest werd in dit tijdschrift uitvoerig besproken door Suetens, *Het recht, de rechter en de werkstaking*, *T.P.R.*, 1968, 1 e.v. Het impliceert dat de werkstaking in hoofde van de individuele werknemer een geval van wettige schorsing is.

Mr. C. H. Beekhuis' bijdrage handelt over *Het profiteren van een door een ander gepleegde wanprestatie* (blz. 13-27). Deze problematiek wordt in Nederland zoals in België druk besproken (zie voor België, onder vele andere bijdragen : Waelbroeck, *Les conditions de la responsabilité du tiers complice de la violation d'une obligation contractuelle en droit belge et en droit comparé*, *R.C.J.B.*, 1962, 335 e.v.). Sedert de uitspraak van de Hoge Raad op 12 januari 1962 in de *Nibeja/Grundig-affaire* (*N.J.*, 1962, nr. 245, met noot H. B.) gaat de rechtspraak van de Hoge Raad in dezelfde richting als de rechtspraak van het Belgische hof van cassatie zoals blijkt uit het arrest van 24 november 1932 gewezen in de zaak Burny/Rigaux (*Pas.*, 1933, I, 23). Volgens het Belgische cassatiehof heet het „que la seule connaissance d'une convention n'engage pas la responsabilité du tiers qui a participé avec le débiteur à son inexécution; qu'il faut en outre et nécessairement qu'il ait agi en vue d'aider celui-ci à violer ses engagements", terwijl de Hoge Raad poneert dat „het handelen met iemand terwijl men weet, dat deze door dit handelen een door hem met een derde gesloten overeenkomst schendt, op zichzelf jegens die derde niet onrechtmatig is... dat dit kopen en verder verhandelen wel in verband met andere omstandigheden in strijd kan zijn met de ten aanzien van de fabrikant betamende zorgvuldigheid..." (voor verdere gegevens, zie : Van Gerven, *Beginselen van Belgisch Privaatrecht, Algemeen Deel,*

1969, nr. 123 e.v.). Beide hoven zijn dus de mening toegedaan dat het eenvoudig weten, dat men van een wanprestatie gebruik maakt (naast het voorhanden zijn van enige andere *minimum*-vereisten, waarvan diegene bij Beekhuis genoemd op blz. 17 onder *d* typisch is voor de in Nederland gehuldigde relativiteitsleer terzake van onrechtmatige daad), niet volstaat om het profiteren van wanprestatie als een onrechtmatige daad aan te merken.

In zijn bijdrage gaat Beekhuis nader in op de door de Hoge Raad noodzakelijk geachte bijkomende omstandigheden. Als eerste en belangrijkste groep noemt hij die omstandigheden, die op zichzelf ook een laakbare gedraging opleveren zoals handelingen die tot doel hebben iemand die aan een overeenkomst is gebonden, te bewegen zijn verplichtingen te schenden of het plegen van de wanprestatie waarvan men wil profiteren, mogelijk te maken of te vergemakkelijken (vgl. de laatste zinsnede van de hierboven geciteerde overweging van het Belgische hof van cassatie). Voorts is de frequentie van het profijt trekken van belang alsmede, maar reeds in veel mindere mate, de financiële omvang van de door het profiteren geleden schade en van het daarmede bereikte voordeel. Ook is het volgens de auteur gewenst dat de feitelijke rechter, meer dan tot dusver het geval blijkt te zijn, in zijn oordeel het algemeen belang zou gaan betrekken. Bij het einde van zijn bijdrage wijst de auteur erop, dat de door de rechtspraak ontwikkelde regelen toepassing vinden wanneer de profijttrekkende persoon in een mededingingsverhouding staat tegenover de gelaedeerde partij maar dat te voorzien is dat andere regelen zullen gelden t.a.v. de gedraging van *consumenten* die profijt trekken uit een wanprestatie ten nadele van een fabrikant of leverancier.

De volgende bijdrage gaat over *Produktenaansprakelijkheid* (blz. 29-42) en is van de hand van Mr. H. Beekhuis. Zoals bekend rijst dit probleem op een driedubbel vlak : op het vlak van de contractuele aansprakelijkheid, op het vlak van de delictuele aansprakelijkheid en, voor zover voornoemde regelen geen uitkomst bieden, op het vlak van de wettelijke aansprakelijkheid. De laatste vorm van aansprakelijkheid strekt er dan toe de fabrikant, gebeurlijk de tussenhandel, ook dan aansprakelijk te stellen voor schade veroorzaakt door het ondeugdelijke produkt, wanneer hen geen schuld kan worden ten laste gelegd maar de billijkheid toch vraagt dat de schade niet door de gelaedeerde zou worden gedragen. In zijn bijdrage beperkt Beekhuis zich tot het vraagstuk van de wettelijke aansprakelijkheid.

Zeer terecht stipt de auteur aan, dat, om tot een verdergaande aansprakelijkheid van de fabrikant (of de tussenhandelaar) te geraken dan tot dusver mogelijk is op grond van de geldende regeling terzake van contractuele maar vooral — ten behoeve van derden — delictuele aansprakelijkheid, twee wegen openstaan : ofwel door een omkering van de bewijslast — de gelaedeerde zou dan kunnen volstaan met het bewijs te leveren van het gebrek in de zaak, terwijl de fabrikant (of tussenhandelaar) die zijn aansprakelijkheid wil ontgaan, zich dient te disculperen (de auteur verwijst verder in zijn bijdrage naar het *Moffenkit-arrest* van de Hoge Raad van 25 maart 1966, *N.J.*, 1966, 279, dat in die richting gaat)— ofwel door het invoeren van een risico-aansprakelijkheid. De auteur onderzoekt dan de Nederlandse rechtspraak en vervolgens de in artikel 6.3.13 nieuw B.W. voorgestelde regeling. In verband met het eerste punt stelt Beekhuis, dat, voortredenerend op de uit de gepubliceerde arresten af te leiden regel, de fabrikant (en onder omstandigheden de tussenhandel) die bedrijfsmatig een ondeugdelijk, bij gebruik schade opleverend produkt in het verkeer brengt, de aldus door de

gebruiker of zelfs door derde personen, zoals een toevallige voorbijganger of bezoeker, geleden schade moet vergoeden, indien de gebruiker resp. de *houder* van het produkt erop mocht vertrouwen dat het produkt bij het voorgekomen gebruik geen schade zou veroorzaken. Zoals de auteur zelf toegeeft, biedt deze regel nochtans geen uitweg indien de houder van het produkt er niet op had mogen vertrouwen dat het produkt schadevrij gebruikt zou kunnen worden. Maar ook als dit vertrouwen terecht aanwezig was, is het mij niet duidelijk waarom een *derde* een recht op verruimde aansprakelijkheid kan halen uit het vertrouwen dat bestond bij de *houder* van het produkt. (De door Beekhuis geponeerde regel vindt men ook terug, met dezelfde beperkingen, in de Duitse rechtsleer waar hij voornamelijk door Lorenz, *Rechtsvergleichendes zur Haftung des Warenherstellers und Lieferanten gegenüber Dritten. Festschrift H. Nottarp*, 1961, blz. 59 e.v. werd uitgewerkt). Wat de door artikel 6.3.13 nieuw B.W. voorziene regeling betreft die, behoudens een beperkte disculpatiemogelijkheid, een risico-regeling instelt ten laste van de fabrikant, keurt de auteur principieel de daarin gestelde beperking tot fabrikanten goed. Wel is hij bereid de aansprakelijkheid om opportuniteitsredenen uit te breiden tot Nederlandse importeurs van in het buitenland gefabriceerde produkten. Hierbij weze aangestipt dat het Franse recht en ook de tweede Amerikaanse *Restatement on Torts* ook ten laste van de tussenhandel een risico-aansprakelijkheid construeren en daarenboven geen disculpatiemogelijkheid openstellen (voor meer bijzonderheden, zie mijn binnenkort in *S.E.W.*, te publiceren bijdrage).

In een bijlage, getiteld *Schuldoverneming en contractsoverneming* (blz. 43-51), bespreekt Mr. H. J. Bleeker in het kort deze twee rechtsinstituten zowel volgens het huidige Nederlandse recht als volgens het Nederlandse ontwerp-B.W. dat beide instellingen regelt in artikel 6.2.10 t.e.m. 6.2.13, resp. artikel 6.2.14. Onder schuldoverneming verstaat de auteur „de rechtshandeling, waarbij onder bijzondere titel de schuldenaar wordt vervangen door een andere schuldenaar, met behoud van de identiteit der verbintenis" (dit laatste in tegenstelling tot de passieve schuld-vernieuwing, die in het ontwerp-B.W. ongeregeld blijft), terwijl hij contractsoverneming definieert als „de rechtshandeling waarbij een partij bij een (obligatoire) overeenkomst haar gehele rechtsverhouding tot de wederpartij onder bijzondere titel doet overgaan op een derde, die daarmede de contractspartner van de wederpartij wordt". In beide gevallen is volgens het ontwerp voor de overneming de medewerking van de andere partij (in het eerste geval de schuldeiser, in het tweede geval de wederpartij) vereist.

In zijn bijdrage *Algemeen belang en ondernemingsbelang in het nieuwe ondernemingsrecht* (blz. 53-65) onderzoekt Prof. Mr. C. A. Boukema de vraag of het algemeen belang een doelstelling moet zijn van het ondernemingsbeleid. Hij beantwoordt deze vraag ontkennend. Immers, algemeen belang is „het resultaat van een afweging van verschillende deelbelangen, waarbij de term *algemeen* aanduidt, dat bij deze weging *alle* betrokken belangen binnen de samenleving in aanmerking moeten worden genomen". Welnu, binnen de onderneming kan niet worden beoordeeld wat het algemeen belang eist. De autocratische structuur van de onderneming is daartoe niet geschikt — een der belangrijkste waarborgen, dat alle betrokken belangen in aanmerking worden genomen bij de vaststelling van het *algemeen* belang is toch dat de besluitvorming zoveel mogelijk in het openbaar geschiedt — en de leiding — die zich normaal onderscheiden heeft door bekwaamheden op ander terrein — is niet competent om besluiten te nemen die zich gaan

uitstrekken buiten het specifiek ondernemingsgebied. Het algemeen belang behoort daarom niet het doel te zijn maar de door de overheid getrokken grens van het ondernemingsbeleid. Vanuit dit perspectief beveelt de auteur de oprichting aan van een Vennootschapskamer, aan dewelke iedere onderneming — althans iedere grote onderneming — informatie moet verschaffen, en keurt hij de toekenning van het enquêterecht aan het openbaar ministerie goed. Deze middelen moeten de overheid toelaten adequaat en tijdig te reageren op een ondernemingsbeleid dat lijnrecht ingaat tegen haar beleid, en private economische macht, die haar beleid doorkruist, uit te schakelen. Het komt mij voor dat deze analyse juist is : in grote ondernemingen versmalt de zeggenschap van de aandeelhouders zonder dat hiervoor, om diverse redenen, een zeggenschap van de werknemers in de plaats komt; de managers winnen hierdoor aan zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Hun bekwaamheid staat wel borg voor de juistheid van hun beslissingen op bedrijfseconomisch vlak maar houdt geen enkele waarborg in t.a.v. het gerechtvaardigd zijn van hun beslissingen op politiek, cultureel en macro-economisch vlak. Laat men deze niet-specifiek-bedrijfs-economische overwegingen reeds meespelen in het kader van de onderneming met het oog op het bepalen van het ondernemingsbelang, bv. door (uitsluitend) de aanwezigheid van een regeringscommissaris in de bestuursorganen van de onderneming verplichtend te stellen, dan dreigen deze overwegingen in het gegeven voorbeeld ingevolge de minderheidspositie van deze ambtenaar, niet aan bod te komen.

De bijdrage van Prof. Mr. J. L. P. Cahen betreft *Het omslagpunt bij de middellijke vertegenwoordiging* (blz. 67-83). Ik had reeds eerder de gelegenheid deze problematiek in dit tijdschrift toe te lichten en wel naar aanleiding van Schoordijks inaugurale rede over *De toerekeningsmomenten van de middellijke vertegenwoordiging* (*T.P.R.*, 1967, 315-318). Ik zal dus niet verder ingaan op Cahens bijdrage. Een enkele opmerking moge volstaan. In de inleiding van zijn bijdrage stelt Cahen voorop, dat „alle rechtsbetrekkingen die een middellijke vertegenwoordiger aangaat... het dualisme van rechtsregels dat de verhouding beheerst, gemeen (hebben). De middellijke vertegenwoordiger handelt op eigen naam en stelt zichzelf tot partij, maar hij doet dit ten behoeve van een andere. Hieruit volgt dat weliswaar de regels van het handelen op eigen naam *primair* de rechtsgevolgen beheersen, maar ook aan het vertegenwoordigingselement een *aanvullende* rol in de rechtsverhouding moet worden toegekend" (mijn cursivering). Deze premisse is m.i. een onbewezen postulaat die het verdere onderzoek binnen voorafbepaalde grenzen doet verlopen. Waarom moet het aspect *handelen op eigen naam* prioriteit hebben op het aspect *handelen ten behoeve van een ander?* De werkelijkheid wijst in de andere richting : de middellijke vertegenwoordiger, zoals de commissionair, *is* een tussenpersoon. Neemt men deze werkelijkheid als uitgangspunt, dan staat het vertegenwoordigingselement, en dus directe toerekening van het handelen van de vertegenwoordiger aan de principaal, centraal terwijl de omstandigheid dat de vertegenwoordiger op eigen naam handelt (en dus *ook* zichzelf verbindt) verantwoordelijk *kan* zijn voor sommige restricties. Neemt men dit uitgangspunt aan dan verloopt het verder onderzoek volgens een gans ander schema dan datgene gevolgd door Cahen. (Zie verder : Van Gerven, *Beginselen van Belgisch Privaatrecht, Algemeen Deel*, nr. 150-151, blz. 488-497).

De volgende bijdrage, *Een eigenrichtingstoetje* (blz. 85-89), van de hand van Mr. R. P. Cleveringa, betreft de oirbaarheid van eigenrichting terwijl de daaropvolgende bijdrage, *Het rechterlijk verbod en de vrijheid van meningsuiting* (blz. 91-

108) door Mr. H. Drion, handelt over de privaatrechtelijke bescherming, op grond van artikel 1401 Ned. B.W. (ons art. 1382 B.W.), van de vrijheid van meningsuiting en voorts over de toelaatbare beperkingen voortvloeiend uit een rechterlijk verbod, van diezelfde vrijheid van meningsuiting.

Prof. Mr. W. C. L. Van Der Grinten schreef een artikel over *Marginale toetsing* (blz. 109-123). Met dit begrip wordt bedoeld dat de rechterlijke toetsing in sommige gevallen niet volledig is maar beperkt. Marginale toetsing is dus een tussenfiguur tussen enerzijds die gevallen waarin elke rechterlijke toetsing is uitgesloten en anderzijds gevallen waarin volledige toetsing geschiedt. Zo heeft bv. de toetsing door de Hoge Raad (of door ons hof van cassatie) van vonnissen van lagere rechters een marginaal karakter. De auteur past het begrip dan toe op twee terreinen : op de rechterlijke toetsing bij de onrechtmatige overheidsdaad en vervolgens op de rechterlijke toetsing bij uitoefening van rechten en bevoegdheden. In dit laatste verband blijkt naar Nederlands recht een onderscheid te moeten worden gemaakt tussen absolute rechten, bv. eigenaarsrechten, andere rechten en bevoegdheden (al dan niet bij overeenkomst bedongen) en bepaalde bevoegdheden : de omvang van de rechterlijke toetsing is verschillend voor elk van deze categorieën en zelfs binnen elke categorie van geval tot geval. Het geheel biedt een vrij versnipperd beeld. Ook naar Belgisch recht moet m.i., met het oog op de rechterlijke toetsing van de uitoefening van rechten en bevoegdheden, een onderscheid worden gemaakt tussen rechten enerzijds (t.a.v. dewelke de theorie van het rechtsmisbruik ten volle geldt) en bevoegdheden anderzijds. Onder de bevoegdheden onderscheidt men verder discretionaire bevoegdheden (geen toetsing), doelgebonden bevoegdheden (t.a.v. dewelke de theorie van de bevoegdheidsafwending geldt) en algemene bevoegdheden of bijzondere bevoegdheden die nauw verbonden zijn met de uitoefening van een recht (t.a.v. dewelke de theorie van het rechtsmisbruik eveneens geldt). De evolutie in België gaat in de richting van het verdwijnen van de categorie der discretionaire bevoegdheden enerzijds en het steeds minder marginaal worden van de rechterlijke toetsing bij de uitoefening van rechten en bevoegdheden die vatbaar zijn voor rechtsmisbruik, anderzijds. (Zie verder : Van Gerven, *o. c.*, *Algemeen Deel*, nr. 65-73, blz. 168-201). Zoals Van Der Grinten zegt, is de term marginale toetsing *in*. Men mag van deze term evenwel niet te veel verwachten : zoals hierboven aangestipt, wijst hij erop dat de toetsingsbevoegdheid van de rechter soms beperkt is. Daarmee is het voornaamste gezegd : een bepaalde toetsingsnorm wordt, zoals Van Der Grinten onderstreept, daarmee niet aangeduid.

Prof. Mr. P. De Haan schreef over *De grond als voornaamste grensgebied van publiek- en privaatrecht* (blz. 125-142). In deze bijdrage bespreekt hij de privaat- en publiekrechtelijke facetten van de rechtsregelen van kadaster, ruimtelijke ordening, onteigening, ruilverkaveling, wegen en water, en pacht. In de inleiding stipt hij m.i. zeer terecht aan, dat de grond, in het bijzonder het grondgebruik, het object is geworden van talrijke wetten die aan de universiteiten in hun samenhang zouden moeten worden bestudeerd. De daaropvolgende bijdrage, door Prof. Mr. W. L. Haardt over *Schadevergoeding bij inbreuk op rechten van industriële eigendom* (blz. 143-154), gaat uit van de vaststelling dat de schadevergoedingsactie bezig is het stiefkind te worden onder de rechtsmiddelen die de houder van een industrieel eigendomsrecht bij inbreuk op dat recht ten dienste staan. De andere meer gebruikte rechtsmiddelen zijn de actie ter verkrijging van een verklaring voor recht dat de inbreukmaker onrechtmatig handelde maar vooral de actie ter

verkrijging van een verbod van herhaling der inbreukmakende handelingen. De redenen voor deze stiefmoederlijke behandeling zijn het schuldvereiste dat geldt voor de schadevergoedingsactie maar niet voor de andere acties, en de moeilijkheid de omvang van de toegebrachte schade te berekenen. De auteur gaat dan na hoe aan de kwijnende schadevergoedingsactie nieuw leven kan worden ingeblazen. Wat betreft de schadeberekening verwacht hij veel heil van de tussenkomst als deskundige van een reclame-expert die de rechter zou voorlichten omtrent de waardevermindering voortspruitend uit de inbreukmakende handeling.

Plaatsgebrek noopt ons de volgende bijdragen, hoe interessant ze ook zijn, alleen maar te vermelden : Mr. G. E. Langemeijer schrijft over *Prognostica over ongerechtvaardigde verrijking* (blz. 155-164) (vgl. : H.R., 30 januari 1959, *N.J.*, 1959, 548 en artikel 6.4.3.1 Ontwerp-B.W.); — Prof. Mr. A. van Oven over *Exoneratieclausules in het vervoerrecht* (blz. 165-183) (een mooie poging om op dit stuk te komen tot een algemene leer op grond van de speciale wettelijke bepalingen en/of standaardcondities geldend t.a.v. het zee-, het lucht-, het spoorweg-, het binnenvaart- en het autovervoer); — Mr. H. J. Pabbruwe, over *Cessie tot zekerheid van toekomstige vorderingen* (blz. 185-192) (waarin ook het in de praktijk gebruikte stamcessiecontract krachtens hetwelk de kredietnemer periodiek cessielijsten opmaakt en de daarin vermelde vorderingen onder verwijzing naar het stamcontract aan de kredietgever cedeert, ter sprake komt); — Prof. Mr. J. M. Polak over *Collectieve merken* (blz. 193-201) (een toetsing van de Nederlandse praktijk, ontstaan bij ontstentenis van een wettelijke regeling, aan de Benelux-eenvormige wet inzake de warenmerken die op 1 januari 1971 in werking zal treden); — Prof. Mr. J. Ronse over *Vennootschaps- en verbintenissenrecht* (blz. 203-214) (hierin wordt de vraag besproken, en bevestigend beantwoord, of de oprichtingshandeling bij vennootschappen een overeenkomst is).

De daarop volgende bijdrage, van de hand van Mr. Rytma, handelt over *Kwalitatieve rechten* (blz. 215-229). Deze term is bij ons vrijwel onbekend hetgeen mede te wijten is aan de verschillende interpretatie die in België wordt gegeven aan artikel 1122 B.W. (art. 1354 Ned. B.W.). Volgens dit artikel wordt men „geacht te hebben bedongen voor zichzelf en voor zijn erfgenamen en rechtverkrijgenden, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk bepaald is of uit de aard van de overeenkomst voortvloeit". In België is men vrijwel algemeen de mening toegedaan dat onder rechtverkrijgenden uitsluitend bedoeld worden de algemene rechtverkrijgenden en de rechtverkrijgenden onder algemene titel, niet echter de rechtverkrijgenden onder bijzondere titel (zie De Page, *Traité*, I, nr. 120*bis*). In Nederland daarentegen verstaat men onder rechtverkrijgenden ook de laatstgenoemde categorie. Het uitgangspunt is dus voor beide landen totaal verschillend. Doordat men echter in de twee landen aan het vooropgestelde beginsel uitzonderingen aanbrengt, lijkt het praktisch resultaat niet zozeer uiteen te lopen. In Nederland gaat men namelijk de regel, dat rechtverkrijgenden onder bijzondere titel geacht worden profijt te trekken uit het door hun rechtsvoorganger gemaakte beding, nader kwalificeren door eraan toe te voegen, dat dit slechts het geval is als de rechtsvoorganger het recht bedongen heeft in een bepaalde kwaliteit — vandaar de naam kwalitatieve rechten — bv. in de kwaliteit van eigenaar van een huis, van een handelszaak of van een vorderingsrecht. Aldus gaat het recht om in het park van de gebuur te wandelen over op de koper van het huis, indien het door de verkoper, toenmalige eigenaar van het huis, bedongen werd *in zijn kwaliteit van eigenaar*, anders niet. Over deze soort van rechten en verplichtingen,

handelt Rytma's bijdrage. In België kan men tot hetzelfde resultaat komen door in een dergelijk geval te aanvaarden dat de aard van de overeenkomst meebrengt (zie het hierboven geciteerde artikel 1122 B.W.) dat de rechtsvoorganger, in afwijking van de algemene regel, *in casu* ook voor de koper, zijn bijzondere rechtverkrijger, heeft bedongen. Meestal echter zal men het gerechtigd zijn van de koper construeren als een gerechtigd zijn *krachtens overdracht*, samen met de hoofdzaak, van een *accessoir* recht (zie voor Frankrijk, waar de vraag meer aandacht kreeg dan in België : Marty en Raynaud, *Droit civil*, II, 1, 1962, nr. 238-243).

Een bijzondere vermelding voor Belgische lezers verdient de bijdrage van Prof. Mr. M. Storme, *Het schuldeisersverzuim. Proeve van rechtsvinding naar Belgisch recht* (blz. 231-249). „Het schuldeisersverzuim is de toestand waarin de schuldeiser zich bevindt, nadat hij het door zijn schuldenaar op geldige wijze gedane aanbod zonder wettige reden niet aanvaardde, of wanneer hij weigert zijn medewerking, die noodzakelijk is opdat de schuldenaar zijn verbintenis zou kunnen uitvoeren, te verlenen of tenslotte wanneer hij deze uitvoering onmogelijk maakt". In tegenstelling tot verschillende recentere wetboeken regelt de *Code Napoléon* het schuldeisersverzuim niet als afzonderlijke juridische instelling; de Code regelt alleenlijk het aanbod van gerede betaling gevolgd door consignatie, die als betaling en dus als bevrijding geldt. Daaruit mag evenwel niet worden afgeleid, zoals Storme op overtuigende manier aantoont, dat deze instelling onbestaande is in ons recht; integendeel ons B.W., en ook het nieuwe Ger. W., kent verschillende toepassingsgevallen waaruit een algemene regel kan worden gedistilleerd. Op grond van buitenlandse wetteksten — een fraai voorbeeld van rechtsvinding — stelt de auteur dan de concrete uitwerking voor van deze algemene regel.

In zijn artikel over *Recente verwikkelingen in de verhouding publiekrecht-privaatrecht* (blz. 251-263) behandelt Prof. Dr. M. Troostwijk de volgende punten : 1) invloed van vernietigingsbeschikkingen van de hogere Overheid op overeenkomsten door de hogere Overheid gesloten; 2) hantering van publiekrechtelijke bevoegdheden met als gevolg inbreuk op privaatrechtelijke overeenkomsten; 3) het eisen door de Overheid van betaling voor het verlenen van een gunstige beschikking; en 4) het gebruikmaken van privaatrechtelijke vormen daar, waar publiekrechtelijke bevoegdheden gehanteerd kunnen worden. Daarna volgt een bijdrage van Prof. C. A. E. Uniken Venema over *Concernrecht* (blz. 265-288). In dit artikel staat de relativering van de rechtspersoontechniek, aangewend tot juridische vormgeving van een dochtermaatschappij, centraal; de economische afhankelijkheid waarin de dochtermaatschappij zich bevindt binnen het concernverband, moet ertoe leiden dat de gevolgen die normaal verbonden zijn aan de rechtspersoonlijkheid worden gerelativeerd en dit zowel op het vlak van het vennootschapsrecht als op het vlak van andere rechtsregelen, zoals bv. het mededingingsrecht. De auteur werkt deze idee verder uit t.a.v. verschillende punten zoals de jaarrekeningen en de aansprakelijkheid van de moedermaatschappij voor de schulden van haar dochtermaatschappij (zie ook Westbroek, *Zijn wettelijke bepalingen gewenst in verband met concernverhoudingen?*, 1969; — voor België : Van Ommeslaghe, *Les groupes de sociétés*, *R.P.S.*, 1965). In de volgende bijdrage *Rechterlijke matiging van schadevergoeding* schaart Mr. A. Veenhoven zich aan de kant van diegenen die aan de rechter een algemeen matigingsrecht willen toegekend zien (zie over deze problematiek : Maeijer, J. M. M., *Matiging van schadevergoeding*, 1962).

In een stimulerende bijdrage *Overheidsvergunning en onrechtmatige daad* (blz. 297-311) onderzoekt Mr. A. T. Vos de vraag, welke plaats de overheidsvergunning in het leerstuk der onrechtmatige daad inneemt. Hij neemt als uitgangspunt de door Belgische en Franse auteurs verdedigde opvatting dat een overheidsvergunning geen rechtvaardigingsgrond kan vormen met het oog op acties uit onrechtmatige daad. Een uitzondering daarop is de onontvankelijkheid van een eis tot afbraak of stopzetting van de schade veroorzakende installatie, welke niet met vergunning werd opgericht. De auteur onderzoekt dan de Nederlandse situatie aan de hand van het arrest van de Hoge Raad van 14 juni 1963 (*N.J.*, 1965, 82) — het zogenaamde eerste Lek-arrest. Onder weglating — met het oog op de Belgische lezer — van de regelen die verband houden met de eigen aard van het Nederlandse recht terzake van onrechtmatige daad, dat de *Schutznorm*theorie huldigt, kan de opvatting van de auteur, indien ik die goed verstaan heb, als volgt worden samengevat : een door de Overheid verleende vergunning zal invloed hebben op de civielrechtelijke aansprakelijkheid wanneer de wettelijke norm, waarin het vergunningsstelsel is opgenomen, een zelfstandige regeling inhoudt voor de in verband daarmede voorkomende civielrechtelijke onrechtmatigheid of althans een regeling inhoudt, terzake van genoemde onrechtmatigheid, die naar haar opzet moet worden gezien als een aanvulling van de aansprakelijkheid uit artikel 1401 B.W. (ons art. 1382 B.W.). In het eerste geval is het duidelijk dat de wetgever bij het opstellen van de wettelijke norm waarin het vergunningssysteem is ingewerkt, de anders door de algemene regel van artikel 1401 B.W. beschermde belangen speciaal in het oog heeft gehad en dat op een grond van de wettelijke norm verleende vergunning acties uit onrechtmatige daad uitsluit. In het tweede geval zal een verleende vergunning invloed hebben op de uitoefening van een actie uit artikel 1401 B.W. (zonder dergelijke actie daarom noodzakelijkerwijze uit te sluiten) omdat de Overheid overeenkomstig de opzet van de betrokken wettelijke norm, moet geacht worden bij het verlenen van de vergunning de door artikel 1401 B.W. beschermde belangen mede in aanmerking te hebben genomen. Een door de Overheid verleende vergunning zal daarentegen geen invloed hebben op de civielrechtelijke aansprakelijkheid wanneer de wettelijke regeling met vergunningsstelsel, naar haar opzet geheel los moet worden gezien van de maatschappelijke regelen van betamelijkheid die de toepassing van artikel 1401 B.W. beheersen. De auteur tracht dan de hierboven samengevatte regelen te verduidelijken aan de hand van concrete voorbeelden. Het komt mij voor dat deze bijdrage een belangrijke poging tot rechtsverfijning vormt. Wel zou het m.i. nuttig zijn te stellen dat, zolang de bedoeling van de wetgever om de gemeenrechtelijke aansprakelijkheidsregeling terzijde te schuiven of te vervolledigen niet *duidelijk* blijkt uit de het vergunningssysteem instellende wettelijke norm, de vergunning moet geacht worden geen invloed uit te oefenen op de civielrechtelijke aansprakelijkheid.

De bundel opstellen wordt afgesloten met een bijdrage van Prof. Mr. J. Wiarda, *De toenemende invloed van algemene ongeschreven rechtsprincipes als goede trouw, billijkheid, betamelijkheid, verkeersopvatting, enz.* (blz. 313-328) en een bijdrage van Prof. Mr. K. Wiersma, *Niet erfrechtelijke verkrijgingen bij overlijden naar geldend en toekomstig recht* (blz. 329-344).

De laatste 9 bladzijden van het boek bevatten de lijst van publikaties van de gevierde : als ik goed geteld heb, niet minder dan 5 boeken, 3 pre-adviezen, 3 redevoeringen, 29 artikelen, 14 korte artikelen, 21 boekbesprekingen en 73 annotaties in de *Nederlandse Jurisprudentie* en *Ars Aequi*.

Bij het einde van deze bespreking weze het herhaald : de voorliggende feestbundel, die daarenboven zeer verzorgd werd uitgegeven, munt uit door de creativiteit van de erin vervatte bijdragen. De keuze van de onderwerpen, die naar ik meen door de initiatiefnemers enigszins werd gedirigeerd, is uitstekend : meestal komen zeer actuele problemen aan bod. De lezer, zoals ongetwijfeld de gevierde, zal aan de herhaalde lectuur veel genot beleven.

Walter VAN GERVEN

WILHELM, H. — *Die Rechtsstellung der Kartelle und die Behandelung ähnlicher Wettbewerbsbeschränkungen in der modernen österreichischen Rechtsentwickelung* — Karlsruhe, 1966, 195 blz.

Dit boek, deel 4 van de reeks bijdragen tot het Europees economisch en mededingingsrecht, werd uitgegeven door het instituut voor *Ausländisches und Internationales Wirtschaftsrecht* van Frankfurt-am-Main. De bedoeling van de uitgever is om het mededingingsrecht van het E.E.G.-verdrag, van de lid-staten en van deze landen, die zich met de E.E.G. willen associëren, te onderzoeken. Reeds verschenen studies over het mededingingsrecht in Groot-Britannië, Zweden, Frankrijk, Oostenrijk, Nederland en Zwitserland.

Het gering belang van het Oostenrijks mededingingsrecht voor de Belgische rechtsbeoefenaar noopt ertoe deze bespreking te beperken tot enkele essentiële beschouwingen inzake een zeer uitgewerkte wetgeving.

In de Oostenrijks-Hongaarse monarchie waren overeenkomsten die de mededinging beperkten schering en inslag tussen de ondernemingen; geen wet regelde dit probleem echter. Na de eerste wereldoorlog werd de monarchie gesplitst, met het gevolg dat Oostenrijk, met een ontwrichte economie — enerzijds landbouw en anderszijds bank- en verzekeringswezen — in de kartelovereenkomst, die geen schade aan derden berokkende, een noodzakelijk middel zag om aan de buitenlandse concurrentie weerstand te bieden. De krisis van 1929, en, na de tweede wereldoorlog, de rantsoenering en de bezetting, verhoogden deze tendens nog.

In Oostenrijk, zoals in Duitsland trouwens, is de overeenkomst die de mededinging beperkt door de wet uitgebreid geregeld; dit dan in tegenstelling tot de Belgische wet inzake misbruik van de economische machtspositie, die een eerder beperkte draagwijdte heeft. De wet van 27 november 1951, later echter veelvuldig gewijzigd en aangevuld, verbiedt niet het ontstaan van elke overeenkomst die de mededinging beperkt; zij verhindert ook niet een feitelijk misbruik van een economische machtspositie. In Oostenrijk geldt een tussenoplossing : het *Lizenzprinzip*, m.a.w. de overeenkomst is in de regel verboden, tenzij zij algemeen-economisch gerechtvaardigd is en niet tegen de goede zeden indruist. Of een overeenkomst voor het land economisch gunstig is, hangt af van de markt, de conjunctuur en de feitelijke omstandigheden. De meeste overeenkomsten moeten geregistreerd worden in het *Kartellregister*, willen zij geldig zijn. De wet schrijft nauwkeurig de vereisten hiertoe voor. Het zijn de partijen bij het kartel die de inschrijving vragen moeten, de inschrijving gebeurt immers niet ambtshalve.

Bepaalde overeenkomsten worden onderworpen aan het onderzoek van het *Kartellgericht*, dat over hun geldigheid zal oordelen. Eventueel echter brengen

de werknemers- en beroepsorganisaties, de *Landwirtschaftskammern* en het Ministerie van Financiën, wier belangen door de overeenkomst geschaad kunnen worden, hun advies hierover uit. Ambtshalve, op aanvraag van een partij bij de overeenkomst of van een derde, wier recht of door de wet beschermd belang door de overeenkomst in het gedrang komt, kan het *Kartellgericht* de inschrijving in het register schrappen. De praktijk laat echter zelden een derde als partij toe in deze procedure, daar de beroepsorganisaties, die voor de geldigheid van de overeenkomst geconsulteerd worden, geacht worden de belangen van hun leden te verdedigen.

Beroep tegen een beslissing van het *Kartellgericht* staat open bij het *Kartellobergericht*, eveneens te Wenen gevestigd. De burgerlijke en strafrechtbanken behielden echter ook een zekere bevoegdheid inzake deze overeenkomsten. Overtredingen op de hier besproken wet worden gestraft met gevangenisstraffen die gaan tot drie jaar en met boeten tot 600.000 Schilling.

Voor de niet-Oostenrijker is van belang dat de kartelwet van toepassing is op alle overeenkomsten die, alhoewel in het buitenland gesloten, de mededinging op de Oostenrijkse markt beperken.

In het kader van de E.E.G., waar Oostenrijk lid van zou worden, is een toenadering van het nationale mededingingsrecht gewenst. Doch de realisatie van deze wensdroom, die de auteur ziet in een eenvormig licentiesysteem, lijkt nog ver af.

Hans VAN HOUTTE

Internationaal privaatrecht

CHEVALLIER, Jean-Yves — *Filiation naturelle simple et filiation alimentaire en droit international privé français* — Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1967, 381 blz. — Prijs: 43,90 F.F.

In de rechtsstelsels der Westeuropese landen wordt de materie der natuurlijke afstamming, beïnvloed en beheerst door een dubbele gedachte : 1° de noodzakelijkheid van de bescherming van de wettige familie; 2° de wenselijkheid van de wettelijke bekrachtiging van een regel van natuurrecht, die o.m. werd uitgedrukt in een oud gewoonterechtelijk adagium : *Qui fait l'enfant doit le nourrir.*

Nu is het tevens zo dat de tweede gedachte slechts geleidelijk, ten koste van de eerste, in de wetgeving van de meeste landen is doorgedrongen. Aldus werd in Frankrijk slechts door de wet van 15 juli 1955 (die art. 342 C.C. gewijzigd heeft) een onderhoudsactie toegekend aan de overspelige en incestueuze kinderen, dewelke in ons Belgisch recht reeds bestond sedert de wet van 1908 (art. 340b en 342 B.W.).

Het is die recente liberale evolutie van het Franse interne recht die een studie van J.-Y. Chevallier over de natuurlijke afstamming in het Franse I.P.R. o.i. wettigt en belangwekkend maakt.

Het blijkt inderdaad dat, zo de natuurlijke afstamming sedert lang in het Franse I.P.R. beheerst wordt door de nationale wet van het kind, en zo dit ook het geval blijkt te zijn voor de van de vaststelling der natuurlijke afstamming als

losstaand geziene onderhoudsactie — zodat er eigenlijk op het eerste gezicht weinig problematiek zou lijken aanwezig te zijn — zich echter een gevoelige evolutie in de aanwending van het begrip *Franse internationale openbare orde* t.a.v. natuurlijke afstamming en *Zahlvaterschaft* heeft voorgedaan, en wel sedert het invoeren in het interne recht van de liberale wet van 1955.

Dit vraagstuk van de *openbare orde* wordt geanalyseerd in het tweede — o.i. het meest interessante — gedeelte van het boek.

Het eerste gedeelte heeft daarentegen eerder een historisch karakter, doordat het de totstandkoming in doctrine en rechtspraak van de gelding van de nationale wet van het kind schetst, en zulks zowel wat betreft het onderzoek naar de natuurlijke afstamming *(recherche de paternité)*, als wat de gevolgen van de gevestigde band van afstamming betreft.

In feite heeft het hof van cassatie zich slechts voor het eerst duidelijk in die zin uitgesproken in het arrest van Cass. fr. req., 8 juni 1921 (arrest *Mihaesco*), en sedertdien is de rechtspraak in gezegde zin unaniem gevestigd. De redenering is dat de natuurlijke afstamming een kwestie van de staat is, en dat aangezien ze in de eerste plaats de staat van het kind betreft, het als een onderdeel van het personeel statuut van het kind dient beschouwd, en dus te beoordelen volgens de nationale wet van het kind.

Ook de doctrine is thans in die zin zo goed als eensgezind. Doch in de loop der jaren zijn er verscheidene voorstanders geweest van andere opvattingen, aldus van de cumulatieve toepasselijkheid van beide wetten, of van de toepasselijkheid van de wet van de betroffen ouder.

Bij die gelegenheid onderzoekt J.-Y. Chevallier grondig de motiveringen die aan de verschillende opvattingen ten gronde liggen, en hij komt hierbij tot het besluit — o.i. zeer terecht — dat de toepassing van de nationale wet van het kind niet dient gerechtvaardigd door de idee van de bescherming van het belang van het kind — de nationale wet van het kind is immers niet noodzakelijk de gunstigste voor het kind — doch eerder door de gedachte van de wenselijke eenheid van wettelijke behandeling van de status van het kind. De betrekkingen van het natuurlijk kind met zijn vader enerzijds, en deze met zijn moeder anderzijds, zouden anders op een verschillende wijze geregeld worden, hetgeen zeer nefast is.

Na dit uitstekend behandelde gedeelte, lijkt de auteur ons minder grondig de motivering van de toepasselijkheid van de nationale wet van het kind ingeval van *Zahlvaterschaft* (Franse wet van 1955) te wettigen. Zijn opvatting is dat het *Zahlvaterschaft* in feite een bedekte manier is om de afstamming te erkennen, doch hij lijkt ons hier de mogelijke toepasselijkheid van de *lex loci delicti* wat gemakkelijk aan de kant te zetten.

Om nog even terug te komen op de gevolgen van de gevestigde band van natuurlijke afstamming, dient benadrukt hoezeer zijn analyse van het probleem of de erfrechtelijke gevolgen aan de nationale wet van het kind dan wel aan de *lex successionis* moeten worden onderworpen, kan worden op prijs gesteld. De oplossing lijkt mij, zoals voor Chevallier, te liggen in de lijn der theorie die zich onder invloed van W. Wengler heeft ontwikkeld, m.n. deze van het *prejudicieel* concept. Wanneer de successiewet zekere erfrechten aan het natuurlijk (of aan het adoptief) kind toekent, dient er geweten wat men precies moet verstaan onder natuurlijk (of adoptief) kind. In de internationale rechtsbetrekkingen schiet de successiewet tekort om deze noties te bepalen. Er moet aldus een *prejudicieel concept* van natuurlijk of adoptief kind opgebouwd worden, en hierbij zal moeten rekening gehouden worden met de nationale wet van het kind of met de *lex adoptionis*.

Zoals hoger gezegd, is het laatste deel van Chevalliers studie het meest boeiende, nl. waar hij op bijzonder grondige wijze, handelt over de rol van de Franse *ordre public*.

Het is de grote verdienste van Chevallier dat hij ongeremd pleit voor een zeer beperkte toepassing van deze notie, dewelke zowel kan aangewend worden t.a.v. vreemde wetten die strikter zijn dan de Franse wet als t.a.v. vreemde wetten die liberaler zijn. Zo men in beide gevallen steeds de Franse *ordre public* zou laten spelen, zou deze, aldus Chevallier, zijn negatieve functie verliezen, en zou men veel consequenter moeten poneren, zoals Niboyet het vroeg, dat de Franse wet als *lex fori* met betrekking tot deze materie in Frankrijk steeds van toepassing zou zijn.

Gelukkig beantwoordt het pleidooi van Chevallier aan de liberale evolutie op dat gebied van de Franse rechtspraak. Inderdaad terwijl bv. in het arrest *Marchal* van 30 november 1938, een meer gunstige termijn van de vreemde wetgeving tot instelling van een actie ten voordele van een minderjarig kind tegen zijn voogd, werd van kant gezet op grond van het uiterst protectionistische en archaïsche criterium van *l'honneur et le repos des familles* heeft het hof van Parijs daarentegen bij arrest van 19 februari 1960 (d.i. dus na de wet van 1955) verklaard dat de Franse *ordre public* geen hindernis was voor de instelling in Frankrijk van een onderhoudsactie door een eenvoudig natuurlijk kind, zo diens personele wet die vordering toeliet (door een eigenaardige houding van de Franse wetgeving wordt inderdaad de onderhoudsactie aan het niet-erkende natuurlijke kind *niet* toegekend, wijl zij wel wordt toegekend aan het uiteraard niet-erkende overspelige of het incestueuze kind).

Tot besluit mag gezegd dat het werk van Chevallier een zeer grondige analyse is van het positieve Franse I.P.R. terzake, alsmede van de verschillende in de doctrine verdedigde theorieën, doch het lijkt ons dat zijn betoog wat meer aangevuld had mogen zijn met beschouwingen *de lege ferenda* en de stijl van het werk wat meer kernachtig en soms wat minder droogaandoend.

Georges VAN BOXSOM

Varia

VAN PEE, G. — *Recueil de procès-verbaux avec commentaires* — Bruylant, Brussel, 1969, 630 blz. — Prijs : 1500 F.

De schrijver, lid van de gemeentelijke politie, heeft met deze verzameling van processen-verbaal een merkwaardig instrument ter beschikking van zijn collegas gesteld. In het eerste deel worden bondig maar zeer nauwkeurig de bestanddelen van de bijzonderste misdrijven uiteengezet. Dit commentaar wordt dan telkens gevolgd door enkele modelprocessen-verbaal met betrekking tot het onderzochte misdrijf. Een tweede deel is gewijd aan de inbreuken op het verkeersreglement, terwijl het derde en laatste deel voorbeelden vervat van de meest gebruikelijke brieven en verslagen die door de leden van de politie dienen opgesteld te worden. Een zeer volledig zaakregister, des te noodzakelijker daar — en dit is misschien betreurenswaardig — in het werk geen inhoudsopgave werd opgenomen, maakt van deze verzameling een goed bruikbaar geheel.

J. V.